

KONTEKSTI SNEMANJA GOVORJENEGA DISKURZA V SOCIOLINGVISTIKI

MAJA BITENC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija
Maja.Bitenc@ff.uni-lj.si

Prispevek se osredotoča na kontekste snemanja govornega diskurza, predvsem s sociolingvističnega vidika. Prinaša pregled metodoloških pristopov v različnih tujih in slovenskih raziskavah, ki preučujejo govorno variantnost tako pri posameznem govorniku kot v govorni skupnosti. Predstavljeni so pionirski sociolingvistični intervjuji Williama Labova v ZDA z izvajanjem različnih govornih stilov ter načini pridobivanja posnetkov in analiziranja govornega jezika v sodobnejših raziskovalnih projektih v jezikovnih skupnostih, v katerih so sociolingvistični profili bolj sorodni slovenskemu, npr. v Avstriji, Nemčiji, Belgiji in na Madžarskem. Ti vključujejo npr. branje besedila oz. seznama besed, prevod iz narečja v standard oz. iz standarda v narečje, neformalni pogovor s prijateljem iz istega kraja oz. z drugega narečnega področja, formalni sociolingvistični intervju z raziskovalcem, posnetke prijateljskih pogovorov, posnetke, pridobljene za druge namene, ter opazovanje z udeležbo. Ovrednotene so tudi dosedanje študije variantnosti govorne slovenščine, ki so govor zajele v različnih bolj ali manj avtentičnih vsakodnevnih situacijah.

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.ff.4.2024.18](https://doi.org/10.18690/um.ff.4.2024.18)

ISBN
978-961-286-882-6

Ključne besede:
snemanje govora,
konteksti jezikovne rabe,
jezikovna variantnost,
sociolingvistični intervju,
opazovalčev paradoks

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

DOI

[https://doi.org/
10.18690/um.ff.4.2024.18](https://doi.org/10.18690/um.ff.4.2024.18)

ISBN

978-961-286-882-6

Keywords:

speech recording,
contexts of language use,
linguistic variation,
sociolinguistic interview,
observer's paradox

CONTEXTS OF RECORDING SPEECH IN SOCIOLINGUISTICS

MAJA BITENC

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia
Maja.Bitenc@ff.uni-lj.si

The paper focuses on the contexts in which spoken language is collected and recorded, primarily from a sociolinguistic perspective. It provides an overview of methodological approaches in various foreign language and Slovene studies that analyse speech variation both at the level of the individual speaker and within speech communities. It presents William Labov's pioneering sociolinguistic interviews in the United States, which include different speech styles as well as methods for eliciting and analysing spoken discourse in more recent research projects in language communities with sociolinguistic profiles closer to Slovene, such as Austria, Germany, Belgium and Hungary. These include activities such as reading texts and word lists, translation from dialect to standard and vice versa, informal conversations with friends from the same and different dialect areas, formal sociolinguistic interviews with researchers, recordings of friendly conversations, recordings for other purposes and participant observation. The existing studies on language variation in Slovene, which record speech in various more or less authentic everyday situations, are also analysed.

1 Uvod¹

Sociolingvistika od samih začetkov oz. od pionirskih raziskav Williama Labova v ZDA in Petra Trudgilla v Veliki Britaniji v 60. in 70. letih 20. stoletja poudarja vpliv situacijskega konteksta na posameznikov govor: govorniki izbirajo različne variante in varietete iz svojega govornega repertoarja glede na številne pragmatične dejavnike, kot so sogovorniki, morebitni drugi udeleženci, kraj in tema pogovora, formalnost situacije, želen učinek na naslovnika in pozornost, posvečena govoru. V različnih situacijah govorniki uporabljajo različne deleže jezikovnih variant (različic) posameznih variabel (spremenljivk). Tako je pri vsaki analizi jezikovnega sistema in njegove variantnosti ključen podatek o tem, v kateri situaciji oz. s kom govorniki določene variante uporabljajo in v kolikšni meri (prim. Fanta-Jende 2020). Stilistične oz. slogovne razlike imajo preprost družbeni korelat: formalnost se povečuje v neposrednem razmerju s količino družbenih razlik med udeleženci jezikovne interakcije. Posameznikovo sposobnost za presojo formalnosti komunikacijskega stika s stališča percepcije v veliki meri določajo jezikovni dejavniki, hkrati pa formalnost komunikacije s stališča produkcije vpliva na fonološke in druge vidike varietete in naglasa (Chambers 2003: 4–5).

Pričakovano je torej, da informanti v neformalnih okoliščinah, tudi znotraj testne situacije, uporabljajo več narečnih variant. Labov (1972) meni, da takšne slogovne spremembe sproži predvsem količina pozornosti, ki jo posamezniki namenjajo svojemu govoru – pri manj pozornem govoru navadno pogosteje uporabljajo značilnosti manj formalnega stila (ang. *attention to speech hypothesis*); Bell (1984) pa slogovne premike pojasnjuje z opažanjem, da se govorniki v glavnem prilagajajo jezikovni rabi svojega naslovnika oz. občinstva (ang. *audience design approach*). Zelo verjetno je, da pri različnih raziskovalnih metodah (npr. formalni intervju oz. neformalni pogovor med prijatelji) na variantnost vplivata oba dejavnika, tako pozornost na govor kot navzoče občinstvo (npr. neznani raziskovalec oz. tesni prijatelj) (prim. Vergeiner idr. 2022).

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Sociolingvistična variantnost govorne slovenščine na primeru mobilnih govorcev: Viri, metode in analiza (Z6-9371), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

V variantnostnih raziskavah je vir za pridobivanje govornega materiala pogosto t. i. sociolingvistični intervju, ki ga utemeljitelj Labov (1984: 32–33) opredeli kot serijo hierarhično strukturiranih sklopov vprašanj z več cilji, med katerimi sta najpomembnejša ta, da posnamemo uro ali dve posnetka in pridobimo širok nabor demografskih podatkov za vsakega govorca. Sali A. Tagliamonte (2006: 37–49) meni, da je poimenovanje neustrezno, saj pogosto ne gre za tipični intervju – pri tem poudarja pomen primerno zastavljenih in relevantnih vprašanj, ki govorca spodbudijo, da govori čim bolj prosto.

Problematična pri intervjujih je prisotnost raziskovalca, ki praviloma vpliva na jezik informanta, cilj pa je proučevati, kako ljudje govorijo, kadar niso opazovani. Ta t. i. opazovalčev paradoks (ang. *observer's paradox*) zbuja pomisleke o avtentičnosti govora, ki je med intervjuji posnet kot primer govorčevega naravnega jezikovnega obnašanja (Labov 1972: 209, 61). Pri terenskem raziskovalnem delu k preseganju opazovalčevega paradoksa, torej k manj nadzorovanemu in bolj avtentičnemu govoru, lahko prispevajo različni dejavniki: prekinitve in premori, zaradi katerih informant predvideva, da trenutno ni intervjuvan, zastavljanje vprašanj in spodbujanje tem, ki zbujejo močna čustva, intervjuvanje v parih ali skupinah, domačnost spraševalca z informanti, spraševalčeva raba varietete, ki je informantu blizu, ter podobnost spraševalca in informanta glede družbenih meril, kot so starost, družbeni status, etničnost ipd. (prim. Labov 1972: 209–210; Wilson 2010: 73–75). Treba se je zavedati, da so odgovori v intervjuju vedno rezultat interakcije med spraševalcem in informantom. Govor informantov je tako priporočljivo opazovati tudi v njihovem naravnem družbenem okolju, npr. družini ali skupini vrstnikov, pa tudi sicer posvečati pozornost rabi jezika v situacijah brez izrecnega proučevanja (Labov 1972: 43).

Pri morebitnem (samo)snemanju avtentičnega govora v vsakodnevnih okoliščinah je relevantna tudi teorija domen jezikovne rabe, ki jo je na podlagi osnovnega Greenfieldovega modela za analizo diglosije razvil Joshua Fishman (prim. Fishman 1986). Za govorce so domene jezikovne rabe ali jezikovne izbire² relevantne in odločilne pri izbiri jezika oz. jezikovne varietete. Definirane so kot abstraktni konstrukti, ki jih določajo pripadajoči kraji, odnosi in teme. Vrsta in število domen sta različna glede na govorno skupnost in kulturo, primeri zanje so družina, sooseska, delovno mesto, cerkev, javna uprava (Werlen 2004: 335). Na jezikovno rabo v

² Albina Nečak Lük (1989: 79) jih imenuje domene/področja jezikovnega obnašanja oz. govorne domene.

posamezni domeni tako bistveno vplivajo posamezni odnosi in vloge znotraj skupnosti ter kraj pogovora, ki ima lahko velik vpliv na temo pogovora in odnos med sogovorci (prim. Fishman 1986: 443–444).

V osrednjem delu prispevka je v 2. poglavju pregled kontekstov snemanja v tujih in v 3. poglavju v domačih raziskavah.³

2 Pionirski sociolingvistični intervju Williama Labova

William Labov je v svoji pionirski študiji na primeru reprezentativnega vzorca newyorške govorne skupnosti proučeval variantnosti petih fonoloških spremenljivk. Na podlagi njegovih raziskav se je v sociolingvистики uveljavila klasifikacija petih različnih kontekstov in s tem stilov,⁴ generiranih v okviru sociolingvističnega intervjuja – gre za jezikovno variantnost pri posameznem govorcu (ang. *intra-speaker variation*), ki je povezana s stopnjo samonadzora oz. pozornosti, ki jo nameni govoru (Labov 1972: 79–94; prim. tudi Chambers 2003: 6–7):

A Vsakdanji kontekst: običajni (ang. *casual*) stil – Govor v neformalnih situacijah je deležen najmanj samonadzora in naj bi predstavljal vsakdanji običajni oz. vernakularni jezik (ang. *vernacular*), ki ga je Labov prepoznal kot najbolj regularnega in systemskega. Ta običajni oz. spontani stil se v okviru intervjuja pojavi, ko se informant pogovarja z drugo osebo, npr. družinskim članom, ko predstavlja otroške pesmi ali izštevance in ko prosto pripoveduje o poljubni temi, posebej o izkušnji smrtne nevarnosti – ob podoživljanju resnosti in napetosti situacije se govorec zelo vživi v pripovedovanje in ob tem zmanjša zavestni nadzor nad govorom.

B Intervju: pazljivi (ang. *careful*) stil – Prisotna je določena mera samonadzora, saj intervjuvanec odgovarja na vprašanja v intervjuju, obenem pa veliko pozornosti posveča vsebini odgovorov.

³ Več o opisanih raziskavah in njihovih izsledkih tudi v Bitenc 2016 – o sociolingvističnem intervjuju 44–47, 49–50, o opisanih prvih treh tujih raziskavah 83–92, o raziskavah govorne slovenščine 123–131.

⁴ Pomen stila je prepoznal že John L. Fischer v svoji študiji leta 1958: ugotovil je, da izbira končnice [in] za [ɪŋ] v deležnikih kot *walkin'*, *talkin'* ipd. v govoru šolskih otrok v Bostonu variira od skoraj izključne rabe -ing v formalnih situacijah do prevlade -in v neformalnih intervjujih (prim. Chambers 2003: 5).

C Branje besedila – Intervjuvanec se bolj posveča izgovarjavi, še vedno pa se osredotoča tudi na vsebino. Labov je informantom v branje predložil dve zgodbi; v prvi so bile prisotne glavne fonološke variable, v drugi pa minimalni pari (prim. točko D^o). Obe sta bili napisani kot pripoved najstnika v pogovornem stilu, da bi se bralec kar najbolj vživel in bral čim bolj naravno.

D Branje seznamov besed: formalni (ang. *formal*) stil – Branje besed v izolaciji predstavlja še dodaten korak v smeri bolj formalnega konteksta. Za proučevanje variabil (r), (eh) in (oh) je Labov intervjuvancem v branje dal imena dnevo in mesecev, seznam besed s podobnim ali enakim segmentom in seznam minimalnih parov iz besedila, ki so ga že prej prebrali, potem pa je informante prosil za presojo, ali so besede izgovorili enako, kot jih izgovarjajo sicer.

D^o Branje minimalnih parov – Besede so razvrščene v pare glede na fonološke podobnosti, zato je vsa govorčeva pozornost usmerjena na izgovor elementa, ki se v besedah posameznega para razlikuje.

3 Sodobnejše tuje sociolingvistične raziskave

Predstavljene so izbrane sodobnejše raziskave v jezikovnih skupnostih, v katerih so sociolingvistični profili bolj sorodni slovenskemu in ki nudijo vpogled v različne načine pridobivanja posnetkov za proučevanje govorne variantnosti pri posameznih govornikih. Brit Mæhlum (1986) in James Wilson (2010) sta pri raziskavi govora Novežanov s podeželja v Oslu oz. Moravce v Pragi vzpostavila dva konverzacijska konteksta, v katerem sta dve različni osebi v različnih varietetah z informanti vodili vsaka en pogovor, pri raziskavi govora prebivalcev nemškega podeželskega kraja Erftstadt-Erp je bil govor zajet v treh različnih kontekstih z različno stopnjo formalnosti (Besch 1981, 1983), pri nizozemskih informantkah iz treh narečnih področij Flandrije v petih govornih situacijah (Ghyselen 2016; Ghyselen in De Vogelaer 2022), pri Avstrijcih različnih narečnih skupin v šestih (Lenz idr. 2019; Fanta-Jende 2020), pri prebivalcih Budimpešte pa so izvedli sociolingvistične intervjuje in uporabili nekatere druge raziskovalne pristope (Kontra 1995, Váradi 1998).

3.1 Dva konverzacijska konteksta pri Norvežanih v Oslu in Moravcih v Pragi

Na podoben način sta raziskavo osnovala Brit Mæhlum (1986) in James Wilson (2010), ki sta proučevala govorno variantnost Novežanov s podeželja v Oslu oz. Moravcev v Pragi. Oba sta vzpostavila dva konverzacijska konteksta, v katerem sta dve različni osebi v različnih varietetah z informanti vodili vsaka en pogovor. Pri Mæhlum (1986) je v prvem intervjuju njena prijateljica iz Osla uporabljala standardno norveščino, v drugem pa avtorica sama podobno narečje kot informanti. Pogovarjali so se o izkušnjah s preselitvijo v mesto, o jeziku in podobno. Proučevala je trinajst izbranih variabil pri dveh moških in dveh ženskah. Pri Wilsonu (2010) je prvi dvajsetminutni neformalni klepet z moravskimi študenti v študentskih domovih v Pragi vodila govorka v splošni češčini, drugega pa raziskovalec sam v standardni češčini z nekaj nestandardnimi oblikami, ki so v rabi tako na Češkem kot na Moravskem. Slednji je bil razdeljen na dva dela: prvi je vseboval pogovor o življenjskem stilu in različnih vidikih informantovega družbenega življenja, na podlagi katerega so izračunali indeks mrežne integracije v gostiteljski skupnosti (*ang. network integration*); drugi se je posvečal stališčem glede ljudi in kulture na Češkem in Moravskem, različnim varietetam češčine in samooceni govora po selitvi v Prago. Analiza se je osredotočala na šest variabil, reprezentativni vzorec 39 študentov je bil stratificiran glede na štiri neodvisne družbene variable: izvorno regijo, spol, čas bivanja v Pragi in družbeno mrežo.

3.2 Trije konteksti pri prebivalcih nemškega podeželskega kraja Erftstadt-Erp

V okviru projekta Erp ali Jezikovno obnašanje v podeželskih skupnostih (prim. Besch 1981, 1983) so raziskovalci dokumentirali in analizirali govor nemškega podeželskega kraja Erftstadt-Erp, iz katerega veliko prebivalcev dnevno migrira v Köln in druga bližnja mesta. Prvi kontekst za snemanje govora je bil prosti vsakdanji pogovor najmanj dveh znancev ali prijateljev; drugi intervju, voden v visoki nemščini; tretji pa test govorne ocene in govorne zmožnosti. Pri prvem so informante spodbujali k čim bolj običajnemu pogovoru, v katerega se je raziskovalec poskušal čim manj vpletati, da bi dobili res čim bolj spontani in vsakdanji način govora med domačini. Pri drugem so se morali govorci osredotočati na teme, ki jih je uvajal raziskovalec, pri čemer naj bi sprememba sogovorca, teme in oblike pogovora povzročila tudi spremembo jezikovne varietete v smer standardnega

jezika. Tretji kontekst je vseboval uvodno predavanje, predvajanje testnih posnetkov in razvrščanje različnih komunikacijskih situacij, vprašanja o jeziku, jezikovnih stališčih, (samo)oceni jezikovne rabe, vrednosti in funkciji različnih varietet, posebej narečja, v različnih okoliščinah, tudi navajanje dnevv tedna in številke od 1 do 10. Kvantitativno analizo 10 jezikovnih variabel so opravili na govorni produkciji 20 govorcev, izbranih iz večjega reprezentativnega vzorca, ki je vključeval delavce, uslužbenke, uradnike, ljudi v samostojnih poklicih in študente.

3.3 Pet govornih situacij z različno stopnjo formalnosti pri nizozemskih informantkah iz treh narečnih področij Flandrije

V okviru doktorske raziskave Anne-Sophie Ghyselen (2016) so nizozemske informantke posnely v petih govornih situacijah: (1) test narečja – 5 min, (2) test standardnega jezika – 5 min, (3) pogovor s prijateljem iz istega mesta – 1h, (4) pogovor s prijateljem iz drugega narečnega področja – 1h, (5) sociolingvistični intervju z neznanim sogovorcem iz drugega narečnega področja – 30–45 min. V testih narečnega in standardnega jezika so informanti slišali primere povedi v standardni nizozemščini oz. lokalnem narečju, ki so jih morali prevesti v narečje starejših ljudi njihovega kraja oz. standardno nizozemščino, kot jo lahko slišijo v informativnih oddajah. Med sociolingvističnim intervjujem so bili pridobljeni podatki o jezikovnem ozadju govork in njihovi percepciji lastne jezikovne rabe in jezika v Flandriji na splošno. Korpus vključuje posnetke 30 visoko izobraženih flamskih žensk iz treh krajev na treh različnih narečnih področjih Flandrije in dveh starostnih skupin – polovica je bila v času raziskave starih med 25 in 35 let in polovica med 50 in 65 let. Preučevali so distribucijo 29 fonoloških in morfosintaktičnih variabel, in sicer s korespondenčno in grozdno analizo. Kvantitativno analizo so dopolnili s kvalitativno analizo podatkov iz intervjujev, v katerih so obravnavali izbrane teme o lastnem govoru, jezikovnih varietetah in stališčih do njih (prim. tudi Ghyselen in De Vogelaer 2022).

3.4 Šest govornih situacij pri Avstrijcih različnih narečnih skupin

V okviru projekta Nemščina v Avstriji: Variantnost – Kontakt – Percepcija⁵ so raziskovalci uporabili različne metode izvabljanja govora, da bi zajeli tako »standardizirane« kot »proste« govorne oblike. Poslužili so se uveljavljenih pristopov,

⁵ <https://www.dioe.at/en/>, dostop 23. 6. 2023.

kot je snemanje pogovorov in branja, ter bolj inovativnih, kot so računalniško podprti testi jezikovne produkcije (ang. *language production tests*). Metodologija je podobna kot v drugih variantnostnih projektih za nemščino (npr. nemškem projektu o regionalnih jezikih REDE⁶), kar omogoča primerljivost med študijami; obširnejša metodološka razprava je v Schmidt in Herrgen 2011. Govor informantov so posneli v šestih različnih situacijah z različno stopnjo formalnosti: gre za dve bralni nalogi (besedilo *Severni veter in sonce*⁷ ter seznam besed v naključnem vrstnem redu), dva prevoda (t. i. Wenkerjevih stavkov,⁸ ki so jih predvajali na posnetku, in sicer iz narečja v standard in iz standarda v narečje) in dva pogovora (formalni intervju z akademikom in neformalni pogovor med prijatelji brez prisotnosti raziskovalca). Med drugim se raziskovalci posvečajo variantnosti in spremembam narečnih varietet v realnem in navideznem času, govornim repertoarjem in variantnostnim spektrom med narečnimi in standardnimi varietetami ter vplivni moči mest, posebej Dunaja in Gradca. Proučujejo vse jezikovne ravnine, od izgovorjave (fonetika in fonologija) do slovnice (skladnja in morfologija) in besedišča, za analizo uporabljajo različne statistične metode. Prvotno so raziskovalci pridobili posnetke 160 narečnih govorcev iz dveh starostnih skupin – mlajši izobraženci v starosti od 18 do 35 let in govorce, starejše od 65 let, ki ustrezajo kategoriji »NORF« (ang. *non-mobile, old, rural, female* – nemobilne, starejše, podeželske, ženske) na 40 lokacijah v Avstriji, da bi analizirali raznolikost in dinamiko posameznih narečij (Lenz idr. 2019; Fanta-Jende 2020).

3.5 Sociolingvistični intervjuji in drugi raziskovalni pristopi pri prebivalcih Budimpešte

Budimpeški sociolingvistični intervju, BUSZI/BSI⁹ je obsežen projekt, v katerem so zbirali podatke o madžarskem govornem jeziku v Budimpešti s pomočjo posnetih intervjujev, izvedenih na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Budimpešte. Projekt vključuje različne raziskovalne pristope in instrumente: sociolingvistične intervjuje, avdio in video posnetke skupinskih srečanj (npr. kartanja), posnetke, ki so bili

⁶ <https://www.regionalsprache.de/en/>, dostop 23. 6. 2023.

⁷ Gre za starodavno pripovedko, ki se v jezikoslovju pogosto uporablja za ilustracijo in izvajanje različnih glasovnih realizacij. Obstaja v prevodih za številne jezike in je bila prvotna uporabljena za ilustracijo mednarodne fonetične abecede (International Phonetic Alphabet, IPA) leta 1949 (Fanta-Jende 2020: 220).

⁸ Gre za metodo pridobivanja gradiva za narečne raziskave, ki jo je uvedel Georg Wenker v 19. stoletju. Šolam je poslal vprašalnike s standardnimi povedmi, ki so jih lokalni informanti prevedli v narečje in jih zapisali s splošno abecedo; pri tem so vključevali določene fonološke in slovnicične značilnosti (<https://regionalsprache.de/en/contents-wenker-questionnaires.aspx>).

⁹ <http://www.nytud.hu/buszi/bsi.htm>, dostop 23. 6. 2023.

prvotno pridobljeni za druge namene (npr. posnetke podjetja za mestni taksi, ki vsebujejo najbolj sproščen govorni stil), analizo jezikovnega sistema govornih skupnosti z opazovanjem z udeležbo in eksperimentalno analizo jezikovne rabe z nekaj hitrimi in anonimnimi anketami. Glavnino posnetega korpusa predstavljajo sociolingvistični intervjuji, ki vključujejo dopolnjevanje povedi, branje odlomkov (počasi in hitro), branje seznamov besed in minimalnih parov, ocenjevanje (ne)pravilnosti določenih elementov, presojanje o enakosti ali različnosti pomena danih parov, opisovanje dogajanja, kot bi poročal radijski poročevalec, ter najmanj pol ure trajajoči pogovor v skladu z določenim pogovornim modulom (ang. *conversation module*), ki zaobjema seznam tem in vprašanj – med njimi so npr. osebni podatki, otroštvo, družina, vera, prijateljstvo, šola, zaposlitev, splav, šale, narodne manjšine, jezik. Raziskovalci so analizirali jezikovno variantnost govorcev iz različnih družbeno-ekonomskih skupin z natančnim sociološkim profilom in preučevali različne jezikovne stile oz. variacije, ki so odvisne od stopnje nadzora nad govorom. Leta 1987 je bilo opravljenih 50 pilotnih intervjujev s po 10 učiteljev, starejših od 50 let, študentov, delavcev, prodajalcev in poklicnih pripravnikov v starosti 15–16 let. V letih 1988–1989 so intervjujali 200 informantov iz budimpeškega podvzorca nacionalnega vzorca (Kontra 1995; Váradi 1998).

4 Raziskave (variantnosti) govorne slovenščine

V slovenskem jezikoslovju se je večina raziskav govorne slovenščine osredotočala na eno od govornih varietet v govornem repertoarju izbranih govorcev, redki pa so primeri analize govorne variantnosti glede na okoliščine. Slovenska dialektologija se večinoma posveča raziskavam čim bolj tradicionalnih narečij. Kot piše Karmen Kenda-Jež (2002: 161), je izbor narečnih govorcev v slovenskih narečnih raziskavah v zadnjih desetletjih blizu idealnemu modelu klasične oz. tradicionalne evropske (in ameriške) dialektologije, veda je še vedno pretežno usmerjena v sinhroni opis jezikovnih sestavov za namen diahronih jezikovnih raziskav. To je v nasprotju z novejšo usmeritvijo tako v zahodnoevropskih kot vzhodno- oz. srednjeevropskih slovanskih državah, kjer se ta veda tesno prepleta s sociolingvistiko, uporablja sociolingvistične postopke izbire govorcev ter raziskuje govorno variantnost glede na znotraj- in zunajjezikovne dejavnike, razvoj vseh nestandardnih varietet, njihovo vlogo in rabo v sodobnih medzvrstnih jezikovnih razmerjih (več o razmerju med sociolingvistiko in dialektologijo tudi v Bitenc 2016: 118–123).

V nadaljevanju so predstavljene raziskave s konteksti snemanja govora, ki se zdijo zanimive s sociolingvističnega vidika. Pri Slovenskem govornem korpusu GOS so različni govorce posneti v štirih tipih diskurza (Verdonik in Zwitter Vitez 2011), pri dijakinjah iz Mengša in Beltincev v Ljubljani pri šolskih nastopih in v intervjujih (Škofic-Guzej 1994), pri Ljubljančanih v neformalnem javnem in zasebnem sporočanju (Makarova 2004), pri gimnazijcih iz petih narečnih skupin pri šolskih nastopih (Zemljak Jontes in Pulko 2011), pri geografsko mobilnih osebah z Idrijskega v različnih govornih domenah v lokalnem in ljubljanskem okolju ter v sociolingvističnih intervjujih (Bitenc 2016a, 2016b) in pri mladih Korošcih v sociolingvističnih intervjujih (Kotnik 2012).

4.1 Štirje tipi diskurza pri različnih govorcih v Slovenskem govornem korpusu GOS

Osrednjeslovenska varieteta Ljubljane in okolice je bila predmet fonoloških raziskav na nereprezentativnih vzorcih govorcev z namenom standardizacije in načrtovanja govornega standarda od druge polovice 20. stoletja naprej. Tudi gradivo za Slovenski govorni korpus GOS večinoma vključuje govor posameznega govorca samo v eni, sicer avtentični situaciji. Glede na tip diskurza oz. govora gre pri 35 % od skupno 1.032.775 zaobjetih besed za javni informativno-izobraževalni diskurz (televizija, radio in osebni stik), 22 % javni razvedrilni (televizija in radio), 15 % nejavni nezasebni (osebni stik in telefon) in 28 % nejavni zasebni (osebni stik in telefon). Pri demografski opredelitvi so regijsko pripadnost pri pridobivanju podatkov o govorcih uskladili z registrskimi območji, pri čemer pa je treba upoštevati, da pod določena registrska območja lahko spada več narečnih skupin (Verdonik in Zwitter Vitez 2011: 47–50, 53).

4.2 Šolski nastopi dijakinj iz Mengša in Beltincev v Ljubljani in intervjuji z njimi

Variantnosti pri posameznih geografsko mobilnih govorcih v različnih okoljih in okoliščinah se je posvečala Jožica Škofic, ki je v magistrski raziskavi (Škofic-Guzej 1994) preučevala oblikovanje pogovornega jezika pri govorkah, ki so iz narečnega govornega okolja, iz Mengša in Beltincev, prišle v srednjo šolo v Ljubljano. Njihov govor je posnela pri šolskem ustnem spraševanju in predstavitvi referatov, osredotočala se je na spremembe na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni. Pri analizi se zdi metodološko in teoretsko najbolj problematično iskanje »napak« in

»napačne rabe« glede »na knjižni zborni jezik« (Škofic-Guzej 1994: 575–576). Avtorica je z informantkami opravila tudi intervjuje o odnosu do slovenščine in njenih varietet ter preklapljanju v različnih govornih položajih.

4.3 Neformalno javno in zasebno sporočanje pri Ljubljančanih

Irina Makarova (2004) je analizirala jezikovno variantnost sodobne ljubljansčine na podlagi več posnetkov v neformalnem javnem in zasebnem sporočanju – potopisnem predavanju in pogovoru oz. intervjuju; osredotočala se je predvsem na realizacijo ljubljanskih lokalizmov. Za potrditev in ponazoritev ugotovitev avtorica podaja rezultate ankete med sto študenti 1. in 3. letnika slavistike FF UL o jezikovnem prilagajanju sogovorniku. Opis govora samo v enem položaju ne omogoča resnične študije narave in obsega variantnosti oz. primerjave govora posameznika glede na okoliščine. Pri anketi je treba upoštevati tudi vprašljivo zanesljivost samoocen in specifičnost študentov jezikoslovja kot anketirane skupine.

4.4 Šolski nastopi gimnazijcev iz petih narečnih skupin

Melita Zemljak Jontes in Simona Pulko (2011) sta preučevali, ali se mladostniki različnih narečnih govornih področij izbranega vzorca v šoli med seboj sporazumevajo z rabo lastnega narečja ali pri tem prestopijo h knjižni ali drugi normi. Posnetih 10 različnih besedil, od katerih jih je bilo pol pripravljenih vnaprej in nato branih, pol pa pripravljenih konceptualno in izvedenih bolj ali manj spontano. Opis govornih dogodkov, ki so jih v sklopu obravnave socialnih zvrsti jezika pri urah slovenščine snemali s kamero in minidiskom, zbuja pomisleke glede spontanosti in avtentičnosti proučevanega govora, skopi podatki o govorcih (gimnazijci vseh štirih letnikov iz petih narečnih skupin) pa ne povejo prav dosti o stopnji in načinu njihovega (ne)prilagajanja v obravnavanih okoliščinah.

4.5 Različne govorne domene v lokalnem in ljubljanskem okolju pri govorcih z Idrijskega

Prva variantnostna študija v slovenščini je doktorska raziskava Maje Bitenc (2016) o govorni variantnosti pri govorcih z Idrijskega, ki se šolajo ali delajo v Ljubljani. Z namenom proučevanja vsakdanjega spontanega govora in zmanjšanja vpliva opazovalčevega paradoksa je pet informantov, tri ženske in dva moška, trije odrasli in dva dijaka, samosnemalo svoj govor s pomočjo digitalnega diktafona, ki so ga

nosili v torbici okoli vratu, in sicer en dan od jutra do večera. Raziskovalni korpus sestavlja izbor izsekov iz celotnega nabora posnetkov glede na različna merila: predvsem sogovorce in temo pogovora, pa tudi čas, kraj in formalnost situacije.

Ker so vsakodnevna dinamika in življenjske vloge pri posameznih informantih zelo različne, so različne tudi okoliščine nastanka posnetkov in opredeljene domene. Za namen analize so bili izbrani karseda reprezentativni izseki za različne okoliščine, v skupni dolžini 2 ur, 31 minut in 30 sekund od skupno skoraj 47 ur posnetkov. Pri odraslih informantih sem večino posnetkov uvrstila v štiri domene: *sodelavci, vsakdanja tema in sodelavci, strokovna tema* – ti posnetki so bili posneti v dopoldanskem času v službi v Ljubljani ter *lokalni bližnji in otroci* s posnetki v popoldanskem času v lokalnem okolju. Nekaj pogovorov z drugimi sogovorniki, kot so npr. natakarji, prodajalci, smo glede na njihov izvor in kraj pogovora uvrstili v domeni *lokalni neznanci* in *neznanci od drugod*. Pri dijakih imamo zaradi različnih okoliščin bolj različne domene; pri obeh *lokalni bližnji* in *učitelji javno* (pri dijaku tudi *učitelji zasebno* in *molitev* s kratkim posnetkom skupne molitve v cerkvi), pri dijakinji še domeni *sostanovalka* in *vrstniki od drugod*, pri dijaku pa za vrstnike od drugod *šolski vrstniki* in *vrstniki v glasbeni šoli*.

Kot dopolnitev k variantnosti študiji so bili z informanti opravljeni sociolingvistični intervjuji, v katerih smo se posvečali zaznavi in refleksiji lastnega govornega obnašanja informantov, njihovim jezikovnim stališčem, povezavi med jezikom in identiteto ter izkušnjam z jezikovno rabo.

Velika količina in raznovrstnost posnetkov, pridobljenih s tehniko celodnevnega samosnemanja, omogoča analizo avtentičnega govora v vsakodnevnih situacijah z različnimi sogovorniki. Obdelava tako obsežnega korpusa je po drugi strani zamudna, precej je tudi neuporabnih delov z veliko hrupa. Obenem glede na različne življenjske dinamike informantov večkrat težko dobimo primerljivo količino gradiva in primerljive kontekste. Pozornost je pri tovrstnem zajemu podatkov treba nameniti tudi etičnim pomislekom. Posnetki pri izbranih idrijskih informantih so ponujali obilo možnosti za natančnejše študije vsakdanjega stila oz. neformalnega spontanega govora, manjkalo pa je gradiva za proučevanje bolj formalnih govornih stilov.¹⁰

¹⁰ V podoktorski raziskavi, v kateri analiziram govor migrantov iz Ribnice in Maribora v Ljubljani, je pri nekaterih informantih, npr. profesorjih in novinarjih, več tovrstnega gradiva.

4.6 Sociolingvistični intervjuji z mladimi Korošci

Katja Kotnik (2012) je v raziskavi variantnosti govorjene slovenščine s šestimi mobilnimi mladimi Korošci, tremi moškimi in tremi ženskami, izvedla sociolingvistične intervjuje; govor je analizirala na vseh jezikovnih ravneh. Treba je poudariti, da gre za analizo variantnosti znotraj intervjuja, ki jo prepleta z opisovanjem variantnosti v življenju na podlagi samoocen informantk in informantov. Dobrodošlo bi bilo preveriti, kako informanti v resnici govorijo v različnih situacijah, z različnimi sogovorci, in za ta namen definirati variable oz. spremenljivke.

5 Zaključek

V prispevku so predstavljeni različni načini in konteksti snemanja oz. opazovanja govorjenega jezika za raziskovalne namene v sociolingvistiki, od pionirskih sociolingvističnih intervjujev Williama Labova v 60. letih 20. stoletja do pristopov v sodobnejših raziskovalnih projektih. Glede na namen in obseg posameznih študij se ti seveda razlikujejo. V opisanih tujih raziskavah gre za snemanje v različnih situacijskih kontekstih z različno stopnjo formalnosti, posebej ustvarjenih za namen raziskave. Pri Labovu isti raziskovalec znotraj intervjuja generira pet različnih kontekstov, ki naj bi pri govorcu pripomogli k različni stopnji pozornosti na govor in izvabljali različne stile, od čim bolj prostega (po)govora z vsakdanjim stilom do branja minimalnih parov s formalnim. V drugih opisanih študijah spremembo jezikovne rabe, večinoma s poudarkom na kontinuumu od narečne do standardne varietete, vključujoč jezikovno zmožnost tako v najbolj akrolektalnem kot bazilektalnem govornem stilu informantov, skušajo spodbuditi z različnimi pristopi, s spremembo sogovorca in teme pogovora oziroma komunikacijske oblike. Raziskovalci ustvarijo od dva do šest kontekstov, npr. dva pogovora z dvema različnima sogovorcema, ki uporabljata različni varieteti, ali različne situacije od branja besed ali besedil preko intervjuja do prostega pogovora z lokalnimi prijatelji. Nekatero raziskavo (npr. budimpeškega govora, Kontra 1995; Váradi 1998) vključujejo opazovanje jezikovne rabe v avtentičnih situacijah. Na kontinuumu med narečjem in standardnim jezikom se načeloma z naraščajočo formalnostjo in javnostjo situacije ter večjo pozornostjo, posvečeno govoru, viša delež standardnih variant, ki je vsakič odvisen tudi od udeležencev v komunikaciji.

Večina dosedanjih študij v variantnostni sociolingvistiki, tudi opisane v tem prispevku, se osredotoča pretežno na proučevanje fonoloških variabel. Za analizo drugih ravnin, npr. sintaktične, so potrebne prilagoditve in razširitve teoretičnih in metodoloških pristopov. Med novejšimi je npr. test jezikovne produkcije, ki omogoča pridobitev zadostne količine podatkov tudi za tovrstne analize (prim. Lenz idr. 2019).

V opisanih slovenskih raziskavah so raziskovalke govorce opazovale oz. snemale v avtentičnem okolju, v različnih vsakodnevnih situacijah, med drugim v šoli, na potopisnem predavanju ali med prijatelji, oz. so govorce svoj govor posneli sami.

Pri analizi je vedno treba upoštevati način pridobivanja podatkov in pri skonstruiranih kontekstih tudi verjeten vpliv eksperimentalne situacije. Tudi pri samosnemanju avtentične vsakodnevne komunikacije (kot pri Bitenc 2016), kjer je učinek opazovalčevega paradoksa zmanjšan na najmanjšo možno mero – informanti po svojih zagotovilih na snemanje hitro pozabili in mu niso posvečali posebne pozornosti – njegovega učinka ne moremo povsem izključiti, o čemer pričajo tudi posamezni komentarji informantov.

Proučevanje variantnosti pri manjšem številu informantov v različnih okoliščinah in z različnimi sogovorniki skupaj z metajezikovnimi podatki iz sociolingvističnih intervjujev omogoča poglobljene in celostne študije primerov, upoštevajoč kompleksnost socio- in psiholingvistične situacije pri vsakem posamezniku. Za proučevanje večjih vzorcev pa je treba zajeti različne čim bolj primerljive kontekste, ki omogočajo raziskovanje karseda avtentičnega govora in jezikovnih repertoarjev posameznih govorcev kot proučevanje vzorcev variantnosti med različnimi govorniki oz. v govorni skupnosti.

Literatura

- Allan BELL, 1984: Language Style as Audience Design. *Language in Society* 13/2, 145–204.
- Werner BESCH (ur.), 1981: *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Ansätze zur Theorie und Methode: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 1*. Berlin: E. Schmidt.
- Werner BESCH (ur.), 1983: *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2*. Berlin: E. Schmidt.
- Maja BITENC, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Jack K. CHAMBERS, 2003 [1995]: *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance*. Malden, Oxford: Blackwell.

- Johanna FANTA-JENDE, 2020: Varieties in Contact: Horizontal and Vertical Dimensions of Phonological Variation in Austria. *Variationist Linguistics meets Contact Linguistics*. Ur. Alexandra N. Lenz, Mateusz Masek. Göttingen: Vienna University Press. (Wiener Arbeiten zur Linguistik, 6). 203–240.
- Joshua A. FISHMAN, 1986 [1972]: Domains and the Relationship between Micro- and Macrosociolinguistics. *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Ur. John J. Gumperz, Dell Hymes. Oxford, New York: Basil Blackwell. 435–453.
- Anne-Sophie GHYSELEN, 2016: *Verticale structuur en dynamiek van het gesproken Nederlands in Vlaanderen: Een empirische studie in Ieper, Gent en Antwerpen*. Gent: Universiteit Gent, Faculteit Letteren, Wijsbegeerte Vakgroep Taalkunde.
- Anne-Sophie GHYSELEN, Gunther DE VOGELAER, 2018: Seeking Systematicity in Variation: Theoretical and Methodological Considerations on the “Variety” Concept. *Frontiers in Psychology* 9/385, 1–19.
- Jožica GUZEJ, 1989: Vpliv migracij na jezik in govor posameznika. *Jezik in slovstvo* 35/3, 52–57.
- Karmen KENDA-JEŽ, 2002: Model idealnega govorca v slovenskih dialektoloških raziskavah. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh, Zinka Zorko. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 18). 150–165.
- Miklós KONTRA, 1995: On Current Research into Spoken Hungarian. *International journal of the sociology of language* 111/1, 9–20.
- Katja KOTNIK, 2022: *VARIANTNOST GOVORJENE SLOVENŠČINE PRI GEOGRAFSKO MOBILNIM MLADIM GOVORCIL, GOVORKAB IZBRANEGA KOROŠKEGA NAREČJA: Magistrsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.
- William LABOV, 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- William LABOV, 1984: Field methods of the project on linguistic change and variation. *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*. Ur. John Baugh, Joel Sherzer. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall. 28–54.
- Alexandra N. LENZ, Ludwig Maximilian BREUER, Matthias FINGERHUTH, Anja WITTIBSCHLAGER, Melanie E.-H. SELTMANN, 2019: Exploring syntactic variation by means of “Language Production Experiments”: Methods from and analyses on German in Austria. *Journal of linguistic geography* 7/2, 63–81.
- Irina MAKAROVA, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. (Obdobja, 22). 287–296.
- Brit MÆHLUM, 1986: *Språklige variasjonsmonstre hos innflyttere i Oslo*. Oslo: Novus.
- Albina NEČAK LÜK, 1989: O temeljnem izrazju pri proučevanju jezikov v stiku. *Simpozij Slovenski jezik v znanosti 2: Zbornik prispevkov*. Ur. Ada Vidovič-Muha, Nace Šumi. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 121–128.
- Natalie SCHILLING-ESTES, 2008 [2002]: Investigating Stylistic Variation. *The Handbook of Language Variation and Change*. Ur. J. K. Chambers, Peter Trudgill, Natalie Schilling-Estes. Malden, Oxford: Blackwell Publishing. 375–401.
- Jürgen Erich SCHMIDT, Joachim HERRGEN, 2011: *Sprachdynamik: Eine Einführung in die moderne Regionalsprachenforschung*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Jožica ŠKOFIC-GUZEJ, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* 42/4, 571–578.
- Sali A. TAGLIAMONTE, 2006: *Analyzing Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tamás VÁRADI, 1998: Manual of The Budapest Sociolinguistic Interview Data. Budimpešta: Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences. (Working Papers in Hungarian Sociolinguistics, 4).
- Darinka VERDONIK, Ana ZWITTER VITEZ, 2011: *Slovenski govorni korpus GOS*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Philip C. VERGEINER, Dominik WALLNER, Lars BÜLOW, 2022: Language change in real-time: 40 years of lectal coherence in the Central Bavarian dialect-standard constellation of Austria.

- The Coherence of Linguistic Communities: Orderly Heterogeneity and Social Meaning*. Ur. Karen V. Beaman, Gregory R. Guy. New York: Routledge.
- Iwar WERLEN, 2004: Domäne / Domain. *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1 / 1. Teilband*. Ur. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus Mattheier, Peter Trudgill. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 335–340.
- James WILSON, 2010: *Moravians in Prague: A Sociolinguistic Study of Dialect Contact in the Czech Republic*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Melita ZEMLJAK JONTES, Simona PULKO, 2011: Govorica mladostnikov v šoli – narečna ali nenarečna? *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 407–420.

